

TOLERANȚA CA TRANZIȚIE SPRE EGALITATEA ȘI LIBERTATEA RELIGIOASĂ

CONSTANTIN CUCIUC

Modalitățile variate în care se manifestă credința și specificul reprezentării sacrului în fiecare epocă și de la o populație la alta, în diferite spații geopolitice, au generat o multitudine de forme religioase, biserici, culte, asociații și comunități de credincioși. Între ele, și cu celelalte subsisteme sociale, au fost relații multiple, unele biserici s-au grupat și organizat în structuri ierarhice, altele s-au tolerat, de multe ori au fost în conflict. Cât timp autoritatea politică și cea religioasă au cooperat, uneori chiar identificându-se, și-a impus dominația o confesiune (biserică), aceasta subordonându-le sau suprimându-le pe celelalte. Împărați, monarhi, sultani, cruciați sau chiar papi, au purtat războaie și i-au ucis pe cei care aveau altă credință. Impunerea unei singure confesiuni, cea oficializată, reprezenta suportul unității spirituale și ideologice a statului și vieții politice.

Abandonarea rânduielilor feudale – prin revoluții, reforme, protestantism, iluminism – a deschis drumul democrației politice și posibilitatea pluralismului religios. Protestantismul clasic, apoi al doilea val de protestantism și cel actual au diversificat creștinismul. Depășirea europocentrismului și contactul cu alte religii au adus treptat și în Europa credințe și informații din civilizațiile orientale, ale vechii Americi, din Africa. La începutul acestui secol, Durkheim pune bazele sociologiei religiilor, analizând totemismul din Australia. Epoca modernă a readus în atenție culte „păgâne” și credințe vechi (spiritismul, satanismul, ocultismul, vrăjitoria). Simultan se afirmă „gândirea liberă”, secularizarea, separarea laicului de fideism, noi forme de ateism. În unele „religii” contemporane se restrânge mereu preocuparea în legătură cu sacrul, cu Dumnezeu, devenind predominante interesele economice, redistribuirea valorilor (mai ales materiale), ascensiunea politică, inclusiv manipularea publicului și a relațiilor dintre grupurile religioase naționale sau internaționale. Asemenea aspecte, cu semnificația, dinamica sau declinul lor, fac din domeniul religiozității o dimensiune foarte complexă a vieții sociale. Religia și credința, apreciate până acum ca o „stâncă a ordinii și stabilității”, devine ea însăși un domeniu al controverselor și instabilității.

Coexistența diferitelor formațiuni religioase în același spațiu geografic și problemele pe care le generează face ca sistemul politic să fie foarte sensibil în

legătură cu viața religioasă. Chiar separarea bisericii de stat și recunoașterea libertății credinței menține inegalitatea reală în acest domeniu și un prilej de controverse. Unele formațiuni religioase au mai mulți credincioși, se consideră „majoritare” și îndreptățite să-și impună autoritatea asupra celorlalte. Cultele cu un trecut istoric mai îndelungat sunt „tradiționale” și militează pentru conservatorism în viața spirituală. Unele au un suport economic și financiar mai bogat, altele sunt mai bine organizate și au o strategie misionară mai competitivă, prin care atrag și integrează credincioși periferici de la alte biserici. La aceste aspecte laice se adaugă cele religioase, efortul dogmatic și teologic, prin care își difuzează „propriul adevăr”. Autoritatea statului intervine ca un factor reglator în competiția interconfesională.

Relațiile din sfera religiozității (toleranța reciprocă) depind mult de statutul pe care credința și bisericile îl au în regimul și sistemul politic. În statele teocratice, inclusiv puterea politică aparține teologilor unei anumite confesiuni care subordonează și de obicei exclud alte forme de manifestare a religiozității. Statele teologice recunosc una sau câteva confesiuni ca fiind „dominante”, „majoritare”, „naționale” etc., uneori acceptând și existența altora, dar cu un statut inferior (sunt „străine”, credința lor este parțial adevărată, reprezintă disidențe, se manifestă anarhic ș.a.). În cazul statelor neconfesionale formațiunile religioase sunt fie subordonate, și instituțional integrate sistemului politic, fie separate de viața politică, religiozitatea având un caracter particular, este o manifestare privată, voluntară și liberă, condiționată de obligarea respectării ordinii de stat și de drept, a moralității publice și a bunei conviețuiri sociale.

Termeni ca „toleranță”, „intoleranță”, „secularizare”, nu sunt folosiți doar în domeniul religiozității. Regimul politic sau statul poate tolera sau nu diferite manifestări sau formațiuni. Moralitatea nu „tolerează” orice. Nici organismul uman nu tolerează unele medicamente, trăiește între anumite limite de stres, temperatură, radiații; dincolo de acestea este intolerant, se protejează sau se stinge. Intoleranță poate fi din partea oricui, nu doar a majorității sau a celor puternici. Un simplu individ poate să nu tolereze pe altul sau pe alții, se manifestă agresiv sau îi evită. Pot fi intolerante atât religiile mari, precum și cele minoritare. Intoleranții consideră false, fără drepturi, alte religii, credințe, idei, situații materiale și sociale. Și spiritual sunt condamnați cei care au altă „conformație”, gândesc altfel. Intoleranța politică, frecvent îmbinată cu cea ideologică și religioasă se manifestă în statele teocratice și teologice. În cele teologice îmbracă forma fundamentalismului (islamic, în ortodoxia mozaică, în creștinism). Sporadic intoleranța apare pretutindeni, fiind frecventă în regimurile totalitare (nazist, comunist, naționalist sau etnocratic). Psihologia „unicului” înseamnă o rasă, o clasă, un Dumnezeu. „Fiecare religie are tendința de a considera că ea este singura deținătoare a adevărului și că este de datoria ei să cheme pe toată lumea la acest adevăr. Această părere nu favorizează întotdeauna toleranța interreligioasă”¹.

¹ Abdefattah Amor, *Intoleranță religioasă*, în „Conștiință și libertate”, nr. 3, 1997, p. 12.

Intoleranță a existat întotdeauna, uneori stabilită legal. Primii creștini au fost la început persecutați în Imperiul Roman. În evul mediu creștinismul, ca biserică de stat sau aliată cu statul, a fost intolerant, a purtat războaie nu numai cu islamul, ci și împotriva creștinilor neoficiali (disidenți). Cu începuturile „diasporei” s-a manifestat intoleranță împotriva mozaismului, din unele țări europene fiind alungați zeci de mii de evrei. Abia epoca modernă a adus în atenția publică „renașterea” statului evreu. Implicați în economie și politică, evreii au concentrat atenția asupra lor: s-au afirmat lideri, au antrenat presa și opinia publică, au fost mediatizate unele afaceri cu rezonanță istorică (spre exemplu, acuzația împotriva colonelului Dreyfus). Și în condițiile formării statului unitar român apăreau în contextul unor reglementări internaționale discuții în legătură cu drepturile evreilor. Tânărul principe Carol I sesiza că „suferințele economice” sunt puse uneori „pe terenul religios”. Se ivesc astfel acuzații de intoleranță, lipsa drepturilor și libertăților religioase.

Toleranța nu se identifică nici cu libertatea nici cu egalitatea religioasă, dar împreună formează un drept fundamental al fiecărui om – acela de a crede, de a fi religios – drept frecvent recunoscut, dar paradoxal, deseori încălcat. Toleranța este un raport asimetric, de relativă inegalitate, între cel ce tolerează și cel tolerat². Atunci când se va institui egalitatea religioasă, toleranța va aparține istoriei, reprezentând o idee nobilă, dar care și-a încheiat destinul. Primele state care au început abandonarea feudalismului, au prevăzut această perspectivă. Încă din 1718 lordul Stanhope se exprima în Camera Lorzilor: „A existat o vreme când disidenții, implorând, cereau toleranța ca pe o favoare; astăzi ei o reclamă ca pe un drept; va veni și ziua în care ei o vor respinge ca pe o insultă”³. Inegalitatea partenerilor raportului de toleranță are surse și valori calitativ diferite și neechivalabile cantitativ: număr de credincioși, putere și influența politică, resurse materiale și financiare, tradiție, tensiune militantă, agresivitate etc.

În aceste împrejurări reglementarea legislativă a toleranței sau chiar impunerea ei politică nu pare suficientă. Toleranța este o situație reală care depășește posibilitățile legale și se instituie treptat. În Anglia, spre exemplu, Edictul asupra Toleranței („Act of Toleration”) prin care era interzisă prezentarea pe motiv religios a catolicilor și ateilor a fost acordat în 1689 iar în 1829 a fost proclamat actul emancipării („Bill of Emancipation”), în spiritul căruia catolicii englezi nu mai erau considerați cetățeni minori, cu mai puține drepturi. Aceasta n-a exclus însă numeroasele manifestări de intoleranță pe teritoriul Regatului Unit.

Perioada de tranziție de la intoleranță la egalitatea și libertatea religioasă presupune activități și procese care îmbracă forme specifice diferitelor spații

² Prof. dr. Hary Culer, *Toleranța*, în: *Fundația «Evenimentul» pentru Cultivarea păcii și Spiritului Tolerant*, Centrul de Informare și Documentare al Consiliului Europei, *Dicționarul spiritului tolerant*, București, Editura Evenimentul, 1997, p. 296.

³ După: Michel Foucher, *Paradoxul toleranței la sfârșitul secolului XX*, în Institutul Român pentru Drepturile Omului, *Seminarul Internațional asupra Toleranței*, București, 23-26 mai 1995, p. 67.

religioase sau geopolitice, antrenând întreaga viață socială. Spre exemplu, un rol important în formarea spiritului tolerant are mass-media, care din păcate deseori instigă la intoleranță⁴. La formarea spiritului tolerant contribuie sistemul educativ, mai ales cel obligatoriu și de stat. Inclusiv personalul didactic înțelege însă diferit cultivarea sentimentelor tolerante. Mulți educatori care aparțin religiei majoritare cultivă elevilor ideea că toleranța reprezintă și acceptarea altora, dar cu alt statut social. Este discutată și tendința de „folclorizare”, a minoritarilor, în sensul că valorile acestora sunt prezentate ca ceva arhaic, amuzant, curios, în comparație cu valorile majorității⁵.

Și în România relațiile dintre biserică și stat, precum și cele dintre confesiuni și culte au aspecte specifice. În secolul trecut, B.P. Hașdeu sesiza diferența dintre libertatea și toleranța religioasă. Ca popor și formațiune statală, românii au fost foarte toleranți în cursul istoriei. Creștinismul s-a răspândit aici din primele secole. Ulterior, s-au așezat în fosta Dacie musulmani, evrei, armeni, reformați, neoprotestanți sau, mai recent, religii orientale. Disidențe religioase prigonite legal și politic, în alte țări, și-au găsit refugiul în Țările Române (anabapțiști, husiți, rascolnici, nemoleci, duhobori, scapeți). Din secolul trecut se formează primele comunități de bapțiști, adventiști, apoi creștini după evanghelie, nazarineni, studenți în Biblie etc. Și în România au existat restricții religioase sau cu ecou religios, spre exemplu, Hașdeu citează un document din timpul lui Petru Schiopu, prin care domnitorul îi alunga pe evrei din țară, dar nu pentru motive religioase, ci pentru că „evreii fac o concurență mincinoasă neguțătorilor moldoveni”⁶. Restricții au existat și în perioada când biserica ortodoxă a fost declarată prin constituție biserică națională sau dominantă, aceasta având dreptul de a stabili relațiile cu alte credințe și religii.

România a reușit să parcurgă într-un timp scurt etapele evoluției spre un stat modern și în domeniul toleranței și libertății religioase. Până în 1918 biserica ortodoxă era recunoscută biserică de stat a poporului român, celelalte fiind socotite culte „străine”. Constituția din 1923 stabilea că biserica ortodoxă este „dominantă” („Biserica ortodoxă română ca fiind religia mării majorități a românilor este biserică dominantă în statul român; iar cea greco-catolică are întâietatea față de celelalte culte”. Art. 22, al. 3). Cu unele modificări și reglementări, după împrejurările politice, regimul cultelor stabilit prin constituție și legea cultelor (1928) a fost în vigoare până în 1948. Perioadele dictaturilor politice, războiului, liberalizarea de după 1944 au reprezentat conjuncturi și modificări parțiale, pentru

⁴ Igor Kanterov, *Religions Minorities and the Mass-Media in Russia, CIS and Europe. A Comparative Analysis*, comunicare științifică la Conferința *Religions Freedom in Europe towards the New Millennium*, Berlin, 29-31 mai 1998.

⁵ Dr. Gita Steiner-Khamski, *Educație și cultură*, în: *Seminarul Internațional asupra toleranței*, București, 23-26 mai 1995, p. 125.

⁶ B.P. Hașdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, Editura Saeculum, București, I.E.P. Știința, București, Chișinău, 1992, p. 70.

scurt timp, a regimului cultelor instituit după 1918. Abia decretul-lege din august 1948 stabilește noul regim al cultelor din țara noastră. Ele puteau activa legal pe baza unui statut propriu, aprobat de organul legislativ competent. Au fost înaintate pentru aprobare multe statute. Dintre acestea au fost legalizate: cultele tradiționale, federația care cuprindea cele patru culte neoprotestante, statutul unei alte mari biserici tradiționale rămânând permanent în discuție, fără a fi aprobat, dar cultul a activat legal, în spiritul prevederilor constituțiilor din perioada comunistă. Recunoașterea unor culte neoprotestante a reprezentat o lărgire „pas cu pas” a pluralismului religios. Acest sistem al „democrației centralizate” era subordonat și controlat atent prin instituții care depășeau prerogativele democrației (rolul conducător al partidului, activitatea complexă a securității, obligațiile față de Rusia sovietică, supravegherea în sistemul blocului comunist). În afara celor 14 culte menționate legal și în documentele de partid, nu era recunoscută existența altor formațiuni religioase.

În perioada comunistă cultele erau subordonate și, prin activitatea lor, integrate statului. Toate erau egale. Toate au fost urmărite și eliminate oricare exces religios (cei care manifestau o religiozitate sporită, personalul de cult prea evlavios, erau supravegheate ceremoniile, era cenzurată literatura de cult, au fost restrânse relațiile religioase cu străinătatea). Deși empiric și cu o strategie fluctuantă, s-a urmărit uniformizarea vieții religioase, diminuarea intensității acesteia, simplificarea și schematizarea structurii fenomenului religios prin înlăturarea religiozității periferice (asociații religioase, ordine călugărești, restrângerea vieții monahale, limitarea pelerinajelor, a botezului în ape curgătoare, eliminarea simbolurilor religioase din spațiile publice, restrângerea învățământului religios, laicizarea tradițiilor, moralei și manifestărilor estetice etc.). Totalitarismul comunist se manifestă în domeniul religios ca o „democrație” controlată, supusă și manipulată informativ (inclusiv prin dezinformare) sau practic (folosind credința și anumite biserici împotriva altora). Chiar în timpul discuțiilor referitoare la recunoașterea legală, unele formațiuni de credincioși au fost desființate, altele contopite, cele apropiate constrânse să accepte tutela majorității.

După 1989 și în domeniul religiozității s-a resimțit absența reglementărilor legale. Aceasta a liberalizat realismul social, dar și intoleranța sau anarhia. În lipsa alteia, este încă în vigoare legea cultelor din 1948, contestată de unii, ca fiind „comunistă”, adusă ca argument de cei pentru care este favorabilă. Nu s-a mai ținut seama că legea nu prevede existența „asociațiilor religioase”. Acestea au fost înființate sau reînființate în număr mare, inițial fără criterii legale, ulterior prin reactualizarea legii asociațiilor și fundațiilor din 1924, care este depășită și inadecvată, dar reprezintă o justificare și o protecție oficială a acestor formațiuni. A fost legalizată printr-o hotărâre excepțională Biserica Unită cu Roma însă fără alte consecințe. Multe culte și credințe sau structuri bisericesti s-au înregistrat ca „asociații”, deși reprezintă cu totul altceva. Fără temei legal (uneori și fără acordul cultelor sau instituțiilor abilitate) a început construirea și înființarea unui mare

număr de biserici, catedrale, case de rugăciuni, parohii, mănăstiri, institute teologice. Au apărut călugări cerșetori, edituri și magazine religioase, vânzători de „lucruri sfinte”, afaceriști în sfera religiozității care după adunarea banilor pleacă din țară sau „se laicizează”.

Actuala constituție a României (1991) prevede: „Culte religioase sunt libere și se organizează potrivit statutelor proprii, în condițiile legii”. (Art. 29, al. 3). Cele mai multe „statute” sunt cele din anii ’50, aprobate de Prezidiul Marii Adunări Naționale, pe baza legii din 1948, iar modificarea statutelor unor culte după 1989 nu a fost reglementată în nici un cadru juridic. Constituția se referă doar la cultele pe care le recunoscuse legislația „comunistă”, celelalte formațiuni religioase nu sunt încă reglementate. Autonomia cultelor față de stat (Art. 29, al. 5) nu este similară cu independența, cultele vor fi în continuare controlate prin legi elaborate în sistemul politico-juridic.

În acest context, toleranța religioasă și relațiile dintre culte îmbracă aspecte neuniforme, uneori extremiste, greu de integrat social. Există manifestări de intoleranță și de abuz religios la niveluri foarte variate și între formațiuni diverse. S-au conturat divergențe pentru revendicări materiale între biserica greco-catolică și cea ortodoxă, între cultele tradiționale și cele neoprotestante, între neoprotestanți și formațiunile protestante pătrunse în România după 1990, între creștini și religiile orientale. Sub pretexte etnice confesionale, zonale, lingvistice, formațiunile religioase se fărâmițează și se regroupează, se contestă, încearcă să se substituie, să le asimileze pe cele mai mici, fiecare în numele propriei credințe, singura socotită autentică.

Autonomia bisericii față de stat lărgește posibilitatea competiției religioase. Șansele în competiție sunt însă inegale. Cultele recunoscute legal au înlesniri și privilegii pe care celelalte nu le au. Diferă numeric și ca nivel de cultură, posibilități materiale, relații social-politice. Tranziția și conjunctura social-politică îi dezorientează pe credincioși, modifică ierarhia valorilor, vechile structuri se destramă. Absolutizarea libertății în condițiile crizei și sărăciei derutează mai ales tineretul fără cultură religioasă, atras de curiozitate, oferte materiale, servicii. Bătrânilor, noile formațiuni religioase le promit reintegrarea în viața activă, abandonarea singurătății și izolării, optimizarea sănătății, revitalizarea biopsihică, sprijin material. Cei maturi sunt tentați de afacerile avantajoase pe care le realizează sub pretext religios și în contextul construirii unor lăcașe de cult sau restituirilor patrimoniale. Și copiii sunt antrenați în competiția dintre culte, în condițiile crizei prin care trece familia și sistemul de ocrotire a minorilor.

În acest context social și legislativ, cercetările sociologice au evidențiat două dimensiuni care diferențiază toleranța și intoleranța religioasă la noi în țară: cel al credincioșilor obișnuiți și cel al structurilor organizatorice, misionarilor și personalului de cult.

Între credincioșii diferitelor culte există în general o toleranță pasivă, bazată pe indiferență și lipsită de informare. Frecvent, în aceeași localitate conviețuiesc

mai multe forme de religiozitate și rareori, ortodocșii spre exemplu, știu cărui cult aparține vânzătoarea de la centrul de pâine, de la alimentară sau din piață. Dacă un șofer de autobuz sau taxi ar afișa că este evreu, oare creștinii ar refuza să călătorească? O cercetare în rândul adulților (peste 18 ani) a relevat că 55,61% dintre subiecți nici nu reușesc să menționeze alt cult sau „sectă”, cu excepția religiei pe care o practică. Mai ales credincioșii cultelor tradiționale nu știu aproape nimic despre alte religii, dar redau aprecierile auzite ocazional.

Intoleranța interconfesională este practică mai ales la nivel teologic (preoți, pastori, evanghelizatori, aparținătorii cultelor neoprotestante, bigoții, credincioșii care se consideră chemați să vorbească și să acționeze „în numele Domnului”). Întrebați asupra motivului pentru care nu-i simpatizează pe cei de altă confesiune, credincioșii obișnuiți răspund: „pentru că nu vin la biserica noastră”, am auzit că sunt «răi», nu cred în Dumnezeu. Și în biserici tradiționale și în cele neoprotestante se predică împotriva altor credințe, sunt folosite exemple izolate și fără semnificație pentru a instiga religios, este recomandat frecvent să se acționeze pentru atragerea celor «rătăciți». Cele mai multe confesiuni consideră că nu există mântuire în afara lor, unele procedează chiar la botezarea morților „pentru a-i scoate din întuneric”.

Instigarea, prozelitismul, lipsa de informare, trezesc suspiciune și neîncredere. Este greu să fii de acord cu ceea ce nu știi. Există unele biserici care interzic propriilor credincioși să frecventeze lăcașele de rugăciune ale altor culte, să citească literatura tipărită de acestea. În cazul țării noastre lipsa de informare în legătură cu alte religii provine și din dezinformarea religioasă practică de vechiul regim. Zvonurile care erau difuzate, exagerarea pericolului pe care îl reprezintă „ceilalți”, erau modalități de menținere a tensiunii, posibilități de racolare și integrarea în sistemul informativ secret nu numai a unor credincioși, ci și a unor teologi. Și acum sunt practicate discriminări. Un student adventist nu are acces la biblioteca Institutului Teologic Ortodox, unei studente care nu este evreică îi este refuzat accesul la bibliografia existentă în cadrul cultului mozaic etc. Fiecare are secrete și „taine” sunt îngrijorați că s-ar putea afla „ce nu trebuie”.

Sondajele și cercetările științifice au evidențiat că în 1990 credincioșii unor culte erau foarte slab informați chiar în legătură cu propria credință. Mai puțin de 30% dintre cei care se considerau ortodocși declarau că au citit Biblia (de obicei parțial). Cei care frecventau biserica puteau relata din Sfânta Scriptură doar ceea ce era explicat în predica preoților. Era editată și răspândită puțină literatură religioasă. Și după 1990 puțini subiecți citesc literatură religioasă din credință, foarte mulți o consultă din curiozitate sau ca pe oricare scriere laică. Motivațiile lipsei de informare sunt numeroase: lipsa de timp, nu le înțeleg, li se par anacronice.

În condițiile lipsei de informare religioasă și în legătură cu alte culte, peste jumătate dintre subiecți evită să facă aprecieri referitoare la acestea și au un comportament indiferent. Ei devin activi și contestă celelalte credințe când se

încearcă atragerea sau convertirea lor sau a coreligionarilor. Aproape 20% dintre credincioșii religiilor tradiționale apreciază că noile credințe au un rol negativ în viața socială. Lipsa de toleranță din România nu are aspecte specifice și în general este mai scăzută decât în alte țări. Cele mai frecvente cazuri de intoleranță sunt acolo unde se manifestă prozelitism, se practică misionarism stradal sau din casă în casă, convertirea prin bani, avantaje, profitarea de cei aflați în sărăcie, care sunt bolnavi sau bătrâni. Ortodocșii sunt puțin interesați de comentarea în variate forme a credinței în Iisus, îi preocupă însă consecințele sociale ale credinței. Ei apreciază rolul pozitiv al unor religii: „sensibilizează populația spre credință” (psiholog), „au rol important moral educativ (economist), „respect toate credințele dacă ideile lor vizează liniștea și binele oamenilor” (profesor). Personalul de cult îi contestă pe „noii veniți” nu atât pentru „denaturarea învățaturii lui Iisus”, cât mai ales pentru activitatea lor socială (destabilizează situația, distrag atenția de la problemele esențiale, dezorientează tineretul, sfărâmă unitatea poporului, înlătură valorile tradiționale încercând să impună elemente spirituale străine, neadecvate poporului român). Și în România toleranța religioasă este doar un suport sau un pretext pentru revendicări social-politice și mai ales economice.

Spiritul tolerant și comportamentul în cadrul relativ interconfesional diferă de la o categorie socială la alta, depinde de profesiune, stare materială, pregătire școlară, vârstă etc. Spre exemplu, cei cu o pregătire școlară și culturală mai modestă refuză dialogul, iar atunci când se convertesc la altă credință aceasta nu se realizează pe un suport rațional. Cei mai informați, cu liceul sau studii universitare, dialoghează confesional, sunt mai toleranți, dar își aleg modalitatea de a crede cu discernământ. Până la 11-12 ani copiii sunt integrați religiozității din familie și nici nu condamnă, nici nu refuză alte culte. Probleme interconfesionale apar ocazional după 12-13 ani și se structurează după 15-16 ani. Sub influența familiei, inițial ei exprimă critici față de alte culte (spre exemplu, între 12-15 ani sunt 42,2% proortodocși și 32,2% condamnă celelalte culte). Spre 15 ani (în cazul țării noastre) copiii devin conștienți de varietatea formelor religioase, dar nu au destulă informație pentru a comenta și evalua. Elevii ortodocși (un eșantion din București) se exprimă: „Fiecare este liber să creadă ce vrea. Când va veni ziua judecării ne vom da seama dacă am greșit sau nu” (cl. VII), „Dumnezeu a dat această libertate”, așa că eu nu pot să am nici o părere împotriva (cl. VIII), „Cred că toate religiile cred în același Dumnezeu care a creat lumea, numai că-l numesc altfel” (cl. XI). Nu apreciază că ar trebui practicate măsuri împotriva noilor religii, motivând că ele nu au de fapt un rol deosebit în viața socială. Spre adolescență sporește numărul celor care „nu răspund” în legătură cu autenticitatea, adevărul sau rolul social al diferitelor culte. Mulți continuă tradiția din familie. Ortodocșii se exprimă: „cum te naști așa trebuie să fii” (cl. VI), „nu cred să fie vreo credință mai frumoasă ca a noastră” (cl. VII), „părerea mea despre alte credințe este clară, din moment ce nu am renunțat la ortodoxism” (cl. VII).

Adolescența este o perioadă de căutare, inclusiv în domeniul religiozității, lărgind spiritul tolerant. O dată cu maturizarea personalității se realizează stabilizarea religiozității și confesiunii sporind indiferența față de alte culte, intoleranța manifestându-se atunci când se încearcă atragerea lor la altă credință.

Experiența de până acum, în domeniul toleranței, a conturat câteva concluzii pentru acest sfârșit de mileniu. Toleranța presupune independența credinței de factorii care o pot determina (economici, demografici, politici). Social-economic ar însemna șanse egale în relațiile cu sacrul și în competiția interconfesională. Cu statul, presupune libertatea religioasă, eliberarea bisericilor de sub autoritatea statului și preocuparea acestora doar de viața religioasă. Separarea bisericii de stat are printre consecințe posibilitatea acestora de a trăi din resurse proprii, fără sprijin din partea statului. În competiție însă bisericile și credincioșii nu au șanse egale, împrejurări în care cei mai competitivi insistă pentru separare, ceilalți pentru protecție. Bisericile vor să fie independente, dar protejate (pe cât posibil numai ele și susținute financiar).

Transferul toleranței exclusiv în domeniul competiției dintre religii și credințe, fără amestecul sistemului politic rămâne un deziderat îndepărtat. Fără supravegherea și autoritatea statului domeniul religios ar putea deveni factor de tulburare a ordinii publice și siguranței sociale.

Amestecul statului în problemele religioase este contestat frecvent de micile formațiuni, recente, cu idei și practici discordante în comparație cu religiile tradiționale. Se neglijează și în asemenea împrejurări situația reală, căci fără protecția statului ele ar fi eliminate inclusiv prin violență de credincioșii majoritari, și de instituțiile unde cei mai mulți sunt adepți ai vechilor religii.

Un efort resimțit din partea unor instituții și organizații internaționale este în sensul stimulării interesului statelor referitor la toleranță și la relațiile dintre majoritari și minoritari. Aceste preocupări internaționale încearcă să sporească șansele minoritarilor în viața socială, cerând ca statele să renunțe la unele prerogative să limiteze drepturi și obiceiuri tradiționale și ale majorității, pentru a deschide astfel terenul pentru activismul celor puțini sau recent veniți. Această accelerare a ascensiunii „celorlalți” presupune rezistența celor deja existenți, care își păstrează drepturile câștigate, socotindu-se „adevărații” și singurii creștini „autentici”.

În aceste împrejurări toleranța se conturează ca o preocupare îndelungată, care presupune schimbarea unor structuri, posibilități social-economice, imaginii și a modului de gândire a majorității. Filosofii și sociologii au remarcat etape care se succed în condițiile realizării treptate a toleranței.

Toleranța începe cu înlăturarea intoleranței, sesizarea factorilor care o promovează, scopurile urmărite, modalitățile de a fi tolerant și intolerant. Evoluează apoi de la inegalitatea până la egalitatea reală a religiilor și formațiunilor religioase. În multe cazuri este practică o toleranță „paternalistă”, unde există și este recunoscută dominația unei forme de religiozitate, dar care, din motive variate

acceptă și existența altora, pe care însă le controlează și le subordonează. Cei „slabi” sunt fără semnificație, supuși, nu reprezintă o forță în competiție, sau toleranța poate reprezenta o „indiferență” reciprocă din partea tuturor actorilor religioși ai diferitelor credințe. Toleranța se instituie și pe baza unui echilibru a competitorilor. Bisericile se grupează real sau formal, astfel încât încercarea de intoleranță față de unele atrage consecințe din partea altor forțe (religioase, politice, sociale sau internaționale).

Un pas important în sensul depășirii intoleranței și apropierea de libertatea și egalitatea religioasă este reprezentat de cunoașterea reciprocă a bisericilor și religiilor, a deschiderii spre colaborare, nu prioritar doctrinară, ci în alte domenii ale activității sociale (umanitare, caritabile, culturale, organizatorice). Diferitele religii ajung astfel să se respecte, să se sprijine în relațiile cu alți factori sociali. Deși cu doctrine și practici diferite se consideră „surori”, cu o misiune similară față de oameni și de Dumnezeu. Treptat ele ajung să colaboreze, descoperindu-și interese și preocupări comune, interconfesionale, își păstrează propriile structuri organizatorice, dar inițiază activități, misiuni și structuri organizatorice comune.

La acest sfârșit de mileniu, toleranța reprezintă o preocupare și o speranță. Ea se va integra în coexistența religioasă instituită treptat de realitățile social-politice ale noului mileniu.